

UDC: 82. 091: 821.161.2 + 821.161.1

СЕМАНТИКА ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ У НОВЕЛІ В. СТЕФАНІКА «ВОНА-ЗЕМЛЯ» І ПОВІСТІ А. ЧЕХОВА «НУДНА ІСТОРІЯ»

Наталія Ботнаренко

Кандидат філологічних наук, викладач,
Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: nataliia.botnarenko@pu.if.ua

РЕФЕРАТ

Мета. Стаття присвячена дослідженню семантики художнього часу у новелі В. Стефаника «Вона-земля» та повісті А. Чехова «Нудна історія». Метою статті є визначення функціонування лінійного (історичного) часу та циклічного (сакрального) часу в художніх творах митців. **Дослідницька методика.** У роботі використаний системний підхід за допомогою порівняльно-типологічного, культурно-історичного, структурно-семіотичного методів. **Результати.** Зазначено, що загалом мала проза В. Стефаника і А. Чехова орієнтована на відтворення «миттєвості», теперішнього часу. Тому у новелі В. Стефаника «Вона-земля» та повісті А. Чехова «Нудна історія» присутній лінійний, історичний час кінця ХІХ – початку ХХ ст. Циклічний час у творах представлений бінарними опозиціями «старе / нове», «колись / тепер», «день / ніч», «зима / літо». Доведено, що циклічний час у новелі В. Стефаника «Вона-земля» зберігає своє сакральне значення. У повісті А. Чехова «Нудна історія» циклічний час присутній, але його семантичне навантаження зменшується. **Наукова новизна.** У роботі вперше за допомогою компаративного аналізу досліджено типологічні подібності та відмінності семантики художнього часу у новелі В. Стефаника «Вона-земля» та повісті А. Чехова «Нудна історія». **Практичне значення.** Матеріал статті може бути використаний при подальшому вивченні українського і російського літературних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема творчості В. Стефаника і А. Чехова.

Ключові слова. Семантичне значення, лінійний час, циклічний час, бінарна опозиція, екзистенційність, межова ситуація.

SEMANTICS OF ARTISTIC TIME IN V. STEFANYK'S SHORT STORY «SHE-EARTH» AND A. CHEKHOV'S STORY «BORING STORY»

Nataliia Botnarenko

Ph.D in Philology, Lecturer
Department of World Literature and Comparative Literary Criticism,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenka str.,
e-mail: nataliia.botnarenko@pu.if.ua

ABSTRACT

Aim. The article deals with the investigation of the semantics of artistic time in V. Stefanyk's short story «She-earth» and A. Chekhov's story «Boring story». The aim of the article is to determine the functioning of the linear (historic) time and cyclic (sacred) time in the works of the writers. **Methods.** In the investigation there has been used the system approach by means of comparative and typological, culture and historic and structurally-semiotic methods. **Results.** It has been pointed out that in general V. Stefanyk's and A. Chekhov's short prose is directed at picturing the «instantaneity», the present time. That is why in V. Stefanyk's short story «She-earth»

and A. Chekhov's story «Boring story» there is presented the linear, historic time of the end of 19th – beginning of the 20th century. The cyclic time in the works is presented by the binary oppositions «old / new», «once / now», «day / night», «winter / summer». It has been proved that cyclic time in the short story «She-earth» the cyclic time preserves its sacred meaning. In A. Chekhov's story «Boring story» the cyclic time is also present but its meaning is reduced. *Scientific novelty*. In the article, for the first time there has been investigated the typological similarities and differences of the semantics of the artistic time in V. Stefanyk's short story «She-earth» and A. Chekhov's story «Boring story». *Practical meaning*. The material of the article can be used for the further study of the Ukrainian and the Russian literature processes of the end of the 19th – beginning of the 20th centuries.

Key words: semantic meaning, linear time, cyclic time, binary opposition, existentiality, boundary situation.

Категорії художнього простору і часу у творчості В. Стефаника і А. Чехова пов'язані з уявленнями письменників про світ, буття та людину. Ці категорії є важливими семантичними одиницями художнього світу В. Стефаника і А. Чехова. Л. В. Дербеньова вказує, що «„простір – час – людина” є найбільш значущими концептами художньої картини світу, які пов'язані глибинним архетиповим рівнем людської ментальності, тому точкою відліку у системі просторово-часових координат художнього твору є людина, а відтак, і образ світу передається через систему відношень людини до простору і часу» [4, с. 373–374].

У новелі В. Стефаника «Вона – земля» та повісті А. Чехова «Нудна історія» зустрічаємо збіг лінійного (історичного) часу з циклічним (прачас, де вічно повторюються певні сакральні події). За Є. Мелетинським, ці дві моделі часу (циклічна і лінійна) здавна присутні в людській свідомості у двох значеннях – як час зміни природних циклів і як напружений історичний час [див.: 7, с. 167].

Загалом проза В. Стефаника і А. Чехова орієнтована на відтворення «миттєвості», інтересу до «поточного моменту». У зв'язку з цим в сучасному літературознавстві виникають думки щодо «малоподійності» прози В. Стефаника і А. Чехова. Так, С. Микуш вказує, що для прози В. Стефаника характерне превалювання жанрово-структурного типу «...образка при певній кількості новел з мінімумом подійності» [8, с. 328]; та «...як не парадоксально, а власне новел у Стефаника менше, ніж творів фрагментарної прози з ослабленим сюжетом» [8, с. 323]. Зазначається також, що події і у А. Чехова не результативні, не здатні змінити перебігу життя: «І фабула, і сюжет демонструють картину нового бачення світу – випадкового, у всій невідібраній множинності його зображення» [3, с. 228].

Проте для українського та російського митців важливим було не лише звернення до історичного, лінійного часу, зокрема до «поточного моменту», а й осягнення тайн буття, когнітивне, духовне, моральне «зрушення» героїв. «Творчість Чехова змінила розуміння літературного твору як структури, – пише О. П. Чудаков, – де усі складники спрямовані до єдиного центру – і в кожній клітинці, і в усій побудові. Було змінено тим самим і “внутріклітинну” будову літературного твору, і принципи організації самих мікрочастин – тобто його будова в цілому» [3, с. 290]. «Випакове у Чехова – не прояв характерного, як було у попередній літературній традиції, – це, власне, випадкове, що має

самостійну буттєву цінність та рівне право на художнє втілення з усім решта» [3, с. 290].

Тому художній текст В. Стефаніка і А. Чехова відтворює лінійне розуміння часу та висуває як основний часовий параметр «теперішнє», «момент життя» героїв. Але художній час письменників не виключає й циклічного часу, тобто періодичності, що представлено такими бінарними опозиціями як «старе / нове», «колись / тепер», «день / ніч», «зима / літо».

Лінійний, історичний час у новелі Стефаніка «Вона – земля» та повісті Чехова «Нудна історія» якраз і представлений відтворенням реального історичного часу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Точкою відліку прози письменників є сучасність, що уособлює перехідний етап української та російської дійсності. В новелі В. Стефаніка «Вона – земля» це «...типове буковинське село на лінії фронту під час Першої світової війни, репресії румунів (не названих тут) проти міського населення» [1, с. 24]: «Ми буковинські, війна вігнала нас із дому» [10, с. 181]. Т. В. Філат зазначає, що в повісті А. Чехова зустрічаємо «...згадку імен відомих реальних особистостей», «...конкретну дату одного з наукових відкриттів як віддалену від темпоральності оповіді <...>: ще в 1870 році...» [5, с. 132].

Та слід зазначити, що у лінійному, історичному часі сучасної дійсності герої В. Стефаніка та А. Чехова перебувають, зокрема, і в екзистенційній межовій ситуації – страху очікування смерті. Герої зосереджені на власному індивідуальному світі, що представлено бінарними опозиціями «колись / тепер», «старе / нове». Виникає вічне порівняння минулого і теперішнього. У новелі «Вона – земля» вікова психологія проступає в постійному аксіологічному порівнянні минулого і теперішнього: «А на приспі сиділи старі й молоді...» [10, с. 181]; «...я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже...» [10, с. 181]; «Сяду я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче» [10, с. 181]; «А це в мене перша уже п'ятдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, та заніміла. Та сидить отут німа межи внуками...» [10, с. 181]; «А ми, Даниле, оба покушіймо цеї гіркої, та, може, старі наші плечі від землі відвернутьсися вгору» [10, с. 182]; «Ідіть ви, діти, спати зі своїми дітьми, най вам Бог ясні сни намалює, а ми, старі, ще побудемо» [10, с. 182]. Ю. Лотман та Б. Успенський стверджують, що опозиція «старе / нове» завжди існувала в людській свідомості [див.: 6, с. 7–8]. А. Пінтова також вказує, що старість значною мірою різниться з молодістю у семантичному аспекті: «перепони, котрі здаються незначними у молодості, стають занадто складними у старості; можливості, що відкриваються перед молодого людиною, недоступні для старої, якій притаманне поступове згасання» [9, с. 145]. Авторка пов'язує таку архетипову семантику з концептуальною метафорою «життя – шлях / дорога»: «метафору <...> можна трактувати двояко: в молодості людина може вирішувати, як їй прожити життя (тобто у неї є декілька „доріг” на вибір), в старості цей вибір вже відсутній; в іншій трактовці „шлях” є метафоричним

уявленню життя, в кінці якого людину чекає смерть» [9, с. 146]. У новелі В. Стефаника «Вона – земля» бінарна опозиція «старе / нове» також тісно пов'язана з семантикою шляху. За традиційною системою просторових координат прози Стефаника відхід героїв від рідного дому, села означає «смерть». Тому старий Семен дає концептуальну пораду подорожнім: «Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен» [10, с. 182]; «Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина...» [10, с. 183].

Герой А. Чехова також у своєму аналізі відзначає перш за все зміну свого суб'єктивного сприйняття «минулого» і «теперішнього». Спочатку він зауважує: «Я працюю витривалий, як верблюд, а це важливо, і талановитий, а це ще важливіше. До того ж до речі сказати, я вихований, скромний і чесний чоловік» [2, с. 490]. Та потім герой продовжує: «Нічого поважного немає в моїй жалюгідній постаті; хіба тільки коли я буваю хворий тіс'ом, у мене з'являється якийсь особливий вираз, який у кожного хто гляне на мене, напевно, викликає сувору, переконливу думку: „Мабуть ця людина скоро помре“ <...>. Коли б мене спитали: що є тепер головною і основною рисою твого існування? Я відповів би: безсоння. Як і раніше, за звичкою, рівно опівночі я роздягаюсь і лягаю в ліжку. Засинаю я скоро, але о другій годині прокидаюсь, і з таким почуттям, ніби зовсім не спав» [2, с. 491–492]. Микола Степанович детально викриває свої зміни у психології сприйняття часу: «Одягаюся і йду по дорозі, яка знайома мені вже тридцять років і має для мене свою історію. <...> Тут колись стояв маленький будиночок, а в ньому була портерна <...>. Ось бакалійна лавочка; колись хазяйнував у ній жидок, який продавав мені в борг цигарки <...>. Тепер сидить рудий купець, зовсім байдужий чоловік» [2, с. 495]; «Ніякі суперечки, ніякі розваги та ігри ніколи не давали мені такої насолоди, як читання лекції. Тільки на лекції я міг весь віддатися пристрасті і роздумів <...>. Це було колись. А тепер на лекціях я почуваю тільки муку» [2, с. 500]; «Замість тих простих страв, до яких я звик, коли був студентом і лікарем, тепер годують мене супом-пюре, в якому плавають якісь білі сосульки, і нирками в мадері» [2, с. 513]; «Вже немає колишніх веселощів, невимушених розмов, жартів, сміху, нема взаємних пустощів і тієї радості, яка хвилювала дітей, дружину і мене» [2, с. 513].

Така екзистенційна межова ситуація є визначальною і вирішальною, що штовхає персонажів до переосмислення дійсності або на певний вчинок (в новелі «Вона – земля» цим вчинком є повернення Данила додому, до рідної землі: «Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли, і Данило вертав додому» [10, с. 183]; в повісті «Нудна історія» – це від'їзд героя до «чужого» місця, що приводить до прийняття істини). Слід окремо зазначити, що система просторових координат В. Стефаника і А. Чехова побудована відмінно. У Стефаника це переважно «рідний топос» => «шлях» => «смерть» (саме тому повернення героя новели «Вона – земля» Данила додому є

необхідним в макросвіті В. Стефаніка); а у Чехова: «рідний топос» => «шлях» => «чуже місце» (відкриття «нового життя»). Тому герой повісті «Нудна історія» від'їзжає до «чужого» місця, що приводить до прийняття істини: «Я розгубився, сконфужений, зворушений риданням і ледве стою на ногах. <...> Я дивлюсь на неї, і мені соромно, що я щасливіший від неї. Відсутність того, що товариші-філософи називають загальною ідеєю, я помітив у собі тільки незадовго перед смертю, на схилі свого віку, а ось душа цієї бідолахи не знала і не знатиме притулку все життя, все життя!» [2, с. 542]. У цьому випадку художній час впливає на простір: екзистенційна межова ситуація спонукає героїв рухатися у потрібному для них напрямку, шукати шляхи виходу із «ситуації».

З такої точки зору бінарні опозиції «колись / тепер», «старе / нове» є складовими циклічного (архаїчного) часу. Адже дихотомія «колись / тепер», «старе / нове» є архаїчними елементами, певною ситуацією переходу від старого до нового, що символізує зміни та кризовість моменту.

Крім вже означених опозицій, у новелі В. Стефаніка «Вона – земля» та повісті А. Чехова «Нудна історія» особливого значення набувають бінарні опозиції «день / ніч» та «зима / літо». Так, у повісті «Нудна історія», за спостереженнями Т. В. Філат, виникають інваріанти «зимового» та «літнього» часу [див.: 5, с. 130], архетипове циклічне значення яких змінюється. Л. В. Дербеньова зазначає, що повною мірою «весь пучок сем архетипового значення „зими” можна уявити наступним чином: зима опозиційна літу й співвідноситься з такими категоріями, як гріх, старість, хвороба, холод, морок, ніч, північ, смерть, про що свідчать міфи різних народів світу» [4, с. 369]. А саме «літо» символізує процвітання всього живого [див.: 4, с. 232]. У повісті ж Чехова опозиції «зимового» та «літнього» часу репрезентовано безрадісною семантикою. Т. В. Філат акцентує, що у творі присутня семантично навантажена фраза: «„Наступає літо і життя змінюється”, проте герой зазначає, що „вночі знов безсоння”, „відвідувачі тепер бувають у мене не кожного дня”, „обід у нас проходить нудніше, ніж зимою”» [5, с. 130]. Ці зауваження героя інверсують архетипове значення опозиції «зима»/«літо», де обов'язково повинні відбуватися позитивні зміни з приходом літнього часу.

Натомість періодичність та циклічність часу в новелі «Вона – земля» представлена бінарною опозицією «день» / «ніч». С. Андрусів зазначає, що «основна дія новели відбувається у межовому часі – ввечері (після заходу сонця)» [1, с. 21]. Адже відомо, що кінець дня, малого і великого циклів – це ті часові точки, коли сили хаосу, невизначеності, непередбачуваності переважають [див.: 4, с. 369]. Тому не випадково саме ввечері і відбувається неприродна, алогічна подія для макросвіту В. Стефаніка: чужі вози й чужі люди перебувають на порозі Семенової хати. Циклічний час у новелі «Вона – земля» набуває особливого семантичного значення, є певною «рамою», адже позначений у першому і останньому реченнях: «То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ї п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска наверху була» [10, с. 181]; «А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх

тіні через межі далеко по землі» [10, с. 183]. Так, виникає опозиція «заходу» та «сходу» сонця. У цьому випадку слово «сонце» пов'язане з особливістю семантико-ключового навантаження. Цей символ, обрамлюючи композицію новели, стверджує думку про смисл буття як вічного самоцінного кругообігу природи.

Отже, художній час у творчості В. Стефаніка і А. Чехова є важливою концептуально-структурною складовою, що формує координати «картини світу» твору. Показово, що проза В. Стефаніка і А. Чехова орієнтована на відтворення «миттєвості», інтересу до «поточного моменту». Циклічний час відіграє вагомий роль у творчості В. Стефаніка, утримує в собі сакральну значущість, тоді як у прозі А. Чехова упорядкованість сакральних подій, межа між «своїм» і «чужим» стирається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Міфологічний код новели Василя Стефаніка «Вона – земля» / С. Андрусів // Шевченко. Франко. Стефанік: матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т; [ред.кол.: Кононенко В.І., Грещук В.В., Салига Т.Ю., Хороб С.І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 20–27.
2. Чехов А. П. Вибрані твори в трьох томах / Антон Павлович Чехов ; [переклад з російської]. – Київ: Держ. видав. худож. літ., 1954. – Т. 1.
3. Чудаков А. П. Поэтика Чехова / Александр Павлович Чудаков. – Москва : Наука, 1971. – 292 с.
4. Дербенева Л. В. Архетип и миф как архаические составляющие русской реалистической литературы XIX века / Лидия Викторовна Дербенева. – Ивано-Франковск : Факел, 2007. – 428 с.
5. Филат Т. В. Особенности пространственно-временного континуума в повести А. П. Чехова «Скучная история» / Т. В. Филат // Литературоведческий сборник. – Донецк: ДонНУ, 2000. – Вып. 5 – 6. – С. 123–138.
6. Лотман Ю. М. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века) / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Учен. зап. Тартуского университета : Труды по русской и славянской филологии. – Тарту, 1977. – Вып. 414. – С. 3–36.
7. Мелетинский Е. М. Мифологические теории XX века на Западе / Е. М. Мелетинский // Вопр. философии. – 1971. – № 7. – С. 163–171.
8. Микуш С. Поэтика жанрової структури у творах Василя Стефаніка / С. Микуш // Шевченко. Франко. Стефанік: матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т; [ред.кол.: Кононенко В.І., Грещук В.В., Салига Т.Ю., Хороб С.І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 316–328.
9. Пинтова А. А. Универсальная бинарная оппозиция старей / молодой в английской и русской пословичных картинах мира / А. А. Пинтова // Изв. Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – №36 (77). – С. 144–147.
10. Стефанік В. Моє слово: Новели, опов., автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів / Василь Стефанік; [упоряд., передм. та приміт. Л. С. Дем'янівської]. – [2-ге вид., доп.]. – Київ : Веселка, 2000. – 319 с.

REFERENCES

1. Andrusiv, S. (2002), "Mythological code of Vasyl Stefanyk's short story 'She-earth'", Shevchenko. Franko. Stefanyk: materials of the international scientific conference. Precarpathian University ["Mifolohichnyi kod novelty Vasyliya Stefanyka 'Vona – zemlia'"].

- Shevchenko. Franko. Stefanyk: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Prykarpatskyi universytet], Ivano-Frankivsk, pp. 20-27. (in Ukrainian).
2. Chekhov, A.P. (1954), *Selected works in three vols.*, trans. From Rus. Vol. 1 [Vybrani tvory v trokh t., pereklad z rosiiskoi. T. 1], Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, Kyiv. (in Ukrainian).
 3. Chudakov, A.P. (1971), *Poetics of Chekhov* [Poetika Chekhova], Nauka, Moscow, 292 p. (in Russian).
 4. Derbeneva L.V. (2007), *Archetype and myth as the archaic components of the Russian realistic literature of the 19th century* [Arkhetip i mif kak arkhaischeskie sostavlyayushchie russkoy realisticheskoy literatury XIX veka], Fakel, Ivano-Frankivsk, 428 p. (in Russian).
 5. Filat, T.V. (2000), "Peculiarities of the spatial and time continuum in the story by A. P. Chekhov 'Boring story'" ["Osobennosti prostranstvenno-vremennogo kontinuumu v povesti A.P. Chekhova 'Skuchnaia istoriia'"], *Literaturovedcheskii sbornik*, No. 5-6, DonNU, Donetsk, pp. 123-138. (in Russian).
 6. Lotman, Yu. M. and Uspenskiy, B. A. (1977), "Role of the double-natured models in the dynamics of the Russian culture (till the end of the 18th century)" ["Rol dualnykh modeley v dinamike russkoy kultury (dokontsa XVIII veka)"], *Uchenye zapiski Tartuskogo universiteta: Trudy po russkoi i slavianskoi filologii*, No. 414, pp. 3-36. (in Russian).
 7. Meletinskii, E.M. (1971), *Mythological theories of the 20th century in the West* [Mifologicheskie teorii XX veka na Zapade], *Voprosy filosofii*, No. 7, pp. 163-171. (in Russian).
 8. Mykush, S. (2002), "Poetics of the genre structure in Vasyl Stefanyk's works", Shevchenko. Franko. Stefanyk: materials of the international scientific conference. Precarpathian University ["Poetyka zhanrovoy struktury u tvorakh Vasylia Stefanyka", Shevchenko. Franko. Stefanyk: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Prykarpatskyi universytet], Ivano-Frankivsk, pp. 316-328. (in Ukrainian).
 9. Pintova, A.A. (2008), "Universal binary opposition old / young in the English and the Russian proverb picture of world" ["Universalnaia binarnaia oppozitciia staryi / molodoi v angliiskoi i russkoi poslovichny khkartinakh mira"], *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertcena*, No. 36 (77), pp. 144-147. (in Russian).
 10. Stefanyk, V. (2000), in Demianivska, L.S. (Ed.), *My word: Short stories, stories, autobiography and critical materials, extracts from the letters*, 2nd ed. [Moie slovo: Novely, opovidannia, avtobiohrafii ta krytychnimaterialy, vytyahy z lystiv, 2-he vyd.], Veselka, Kyiv, 319 p. (in Ukrainian).

